

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Надраги Марти Степанівни «Бібліотеки педагогічних установ і товариств м. Львова 1918–1939 рр.: організація, структура, діяльність», поданої до захисту у спеціалізовану вчену раду Д 35.051.12 Львівського національного університету імені Івана Франка на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України

Приступаючи до рецензування дисертації Марти Степанівни Надраги «Бібліотеки педагогічних установ і товариств м. Львова 1918–1939 рр.: організація, структура, діяльність» відразу зазначимо, що обрана нею проблема ще не була предметом комплексного наукового дослідження. Ця тема є надзвичайно актуальною і соціально важливою. Значимість теми дослідження зумовлена необхідністю об'єктивного висвітлення організації, структури та діяльності бібліотек педагогічних установ і товариств м. Львова у складний міжвоєнний період 1918–1939 рр.

Дисертаційну роботу Марти Надраги прочитав з великою зацікавленістю. Матеріал у ній викладається логічно і послідовно з використанням великої кількості нового документального матеріалу.

Дисертація є складовою частиною наукової теми «Суспільно-політичні та національно-етнічні процеси на західноукраїнських землях (остання третина XVIII – XX ст.) (номер державної реєстрації 0115U003557), яка виконується на кафедрі новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка.

Автор чітко визначила мету дослідження – проаналізувати особливості функціонування педагогічних бібліотек Львова в контексті суспільно-культурних процесів Польщі. У зв'язку із цим здобувач спробувала вирішити цілу низку наукових завдань.

То як же вдалося дисертантці реалізувати задумане?

Насамперед варто відмітити, що при роботі над дисертацією, розробці її концепції, положень та висновків автор використала різні методи дослідження, як загальнонаукові, так і спеціальні, чим вдалося надати роботі новизни.

По-друге, реалізації поставленої мети сприяє чітка структура дисертації, яка складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

У вступі наявні структурні компоненти, які згідно вимог ДАК України, повинні бути присутніми у дисертації: добре обґрунтовані актуальність, мета і завдання дослідження, визначені об'єкт і предмет дослідження, хронологічні рамки та географічні межі, показано методологічну основу, сформульовано наукову новизну дисертаційної роботи, вказано на практичне значення одержаних результатів, форми апробації роботи та авторські публікації.

У першому розділі дисертації «Історіографія, джерела та методологія дослідження» проаналізовано величезний історіографічний масив літератури, джерельну базу та теоретико-методологічні засади дослідження. Автор справедливо зауважує, що проблематика, пов'язана із особливостями функціонування педагогічних бібліотек у Другій Речі Посполитій залишалася поза увагою дослідників (с. 9). Історіографію досліджуваної проблеми вона поділила на три періоди:

1. Наукові / науково-популярні студії, які побачили світ у 1920-х – 1930-х рр.(с. 9–14);
2. Повоєнна радянська та діаспорна історіографія (1945–1990 рр.) (с. 14–16);
3. Праці сучасних українських та польських науковців (1991–2015 рр.) (с. 16–23).

Цікавою і оригінальною є авторська характеристика джерельної бази дослідження (с. 24–31). Її основу склали різні за походженням та інформативним потенціалом джерела, які розподілено на сім груп:

1. Законодавчі, нормативно-правові акти центральних органів влади;
2. Розпорядження Кураторії Львівської шкільної округи;

3. Документація бібліотек;
4. Матеріали українських та польських національно-культурних товариств, політичних партій, УПР в Польському сеймі та сенаті;
5. Мемуарна література;
6. Підручники, посібники, художня література, яка надходила до бібліотек Львова;
7. Періодична преса.

Важливим є те, що до наукового вжитку авторкою введено значний пласт архівного матеріалу, який дотепер залишався не опрацьований істориками. Це, насамперед, документи і матеріали з фондів Центрального державного історичного архіву України у м. Львові. У розділі здійснено достатній аналіз документів Кураторії Львівської шкільної округи. Матеріали цього фонду містять невідомі факти, які реконструюють механізми полонізації українського шкільництва, розкривають видавничу, наукову діяльність бібліотек, знайомлять із заходам української громадськості, які спрямовувалися на вихід у світ підручників і посібників. Дисертантка залучила до аналізу матеріали і документи культурно-освітніх організацій, учительських товариств, політичних партій. У дисертаційній праці представлена мемуаристика і матеріали тогочасної преси.

Використання здобувачем опублікованих і вперше введених до наукового вжитку джерел та застосування відповідної методики їх опрацювання забезпечили достовірність і новизну наукових положень та висновків. У процесі написання роботи автор врахувала узагальнення та висновки дослідників, які розглядали питання, пов'язані з функціонуванням педагогічних бібліотек Львова у 20–30-х рр. ХХ ст. Тому дисертантці вдалося уникнути однобічності у судженнях і висновках.

Окремий параграф третього розділу присвячений теоретико-методологічним засадам дослідження (с. 32–43). Автор виокремила і аргументувала низку понять і термінів, які використано у науковій роботі. Насамперед це стосується базового терміну дисертації «*бібліотека*».

Дисертація побудована на загальнонаукових методах пізнання, із застосуванням науково-критичного аналізу історичних джерел. Керуючись вищезгаданими принципами та методами наукового дослідження, автор виклала матеріал у послідовній та логічно завершеній формі. Поєднання принципів та методів наукового дослідження дозволило автору уникнути невмотивованих суб'єктивних оцінок.

В наступних розділах, використовуючи загальнонаукові принципи і спеціальні методи дослідження, авторці вдалося комплексно висвітлити тему.

Досить цікавим виявився другий розділ дисертації «Бібліотечна система Львова в контексті суспільно-політичних процесів та законодавчих інновацій польської влади (с. 45–67). Основна увага в ньому зосереджена на аналізі впливу суспільно-культурних та політичних чинників на розбудову шкільництва та розвиток педагогічних бібліотек Львова (с. 45–56). Вдалим, на нашу думку, є параграф, в якому висвітлено законодавче забезпечення функціонування педагогічних бібліотек (с. 56–65).

Характеризуючи загальні контури політики польських урядів у бібліотечній сфері на західноукраїнських землях упродовж міжвоєнного періоду ХХ ст., автор справедливо зазначила, що «школу та бібліотеки влада використовувала для насадження населенню «бажаного» світогляду».

Особливе зацікавлення для науковців становить третій розділ «Українські бібліотеки освітніх установ та громадських інституцій Львова», який з багатьох позицій є новаторським. У підрозділі 3.1. «Шкільні бібліотеки Львова в умовах полонізації системи освіти (с. 68–80), автор хронологічно виокремила три періоди у розвитку українських шкільних бібліотек: 1. 1918–1923 рр., 2. 1924–1931 рр., 3. 1932–1939 рр. та навела відповідну аргументацію. Упродовж першого періоду бібліотеки українських шкіл переживали період становлення та адаптації до польського законодавства. Під час другого періоду реформування польської школи відбувалося на тлі нищення українського шкільництва та бібліотечної сфери. Третій етап започаткував у 1932 р. шкільний плебісцит. Діти, які

відвідували державні школи, були змушені навчатися за однаковими навчальними програмами та використовувати, особливо після 1932 р., одні і ті ж навчальні підручники.

На тлі акції пацифікації, переслідування українських педагогів, фальсифікації шкільних плебісцитів, закриття навчальних закладів, українські шкільні бібліотеки, де-факто, могли обслуговувати обмежене коло читачів, перебували у значно гіршому становищі, ніж аналогічні установи у польськомовних школах. Автор зауважила, що особливістю української бібліотечної сфери стала наявність у школах таємних бібліотек, що існували при гуртках, які переслідувалися владою, зважаючи на їх антипольський характер діяльності.

У підрозділі 3.2. «Бібліотеки українських національно-культурних та педагогічних товариств: особливості становлення та функціонування» йдеться про розвиток книгозбірень громадських інституцій просвітницького та педагогічного спрямування, які у досліджуваній період перебрали на себе функції контролю за організацією та функціонуванням книгозбірень. Українська бібліотечна справа перебувала під значним впливом громадських інституцій. Динамічно розвивалася бібліотека товариства «Просвіта» у Львові. Значну увагу бібліотекознавству приділяли Українське педагогічне товариство «Рідна школа», товариство «Взаїмна поміч українського вчительства», які докладали чимало зусиль для національного освідомлення українців краю шляхом популяризації друкованого слова.

У підрозділі 3.3. «Читацькі інтереси українських школярів та навчальна література» акцентовано на літературних уподобаннях української молоді.

Слушним є висновок авторки про те, що в умовах відсутності державної підтримки, українська бібліотечна справа у Другій Речі Посполитій зосередилася у руках громадських інституцій, які доклали чимало зусиль для збільшення кількості українських книгозбірень у Другій Речі Посполитій, передусім у Галичині. Незважаючи на те, що бібліотеки «Просвіти», «Рідної школи», «Учительської громади» «Взаїмної помочі українського

вчительства» потерпали від свавілля чиновників, обмежень тощо, вони у 1920-х – 1930-х рр. відіграли надзвичайно важливу роль у процесі національного освідомлення місцевого україномовного населення, стали одними із осередків «опозиційності» до польської влади (с. 120–121).

Останній, четвертий розділ «Педагогічні бібліотеки як чинник культурно-освітнього життя польського населення Львова» (с. 122–186) присвячений характеристиці особливостей функціонування державних, шкільних книгозбірень, визначенню читацьких пріоритетів гімназистів та школярів. Цей розділ в структурному відношенні найбільший (64 с.) і має чотири підрозділи.

Підрозділ 4.1. «Державна центральна педагогічна бібліотека та книгозбірні громадських інституцій: організація, фонди, керівники» нараховує 35 сторінок (с. 122–157). Він знайомить із основними напрямками діяльності найбільшої педагогічної бібліотеки Львова та розвитком книгозбірень польських недержавних організацій національно-культурного профілю. Підрозділ 4.2. «Організаційні засади формування навчальних книгозбірень» (9 сторінок, с. 157–166) присвячений дослідженню методики комплектації бібліотечних фондів. Підрозділ 4.3. «Підручники, наукова та науково-популярна література в навчальному процесі» (12 сторінок, с. 166–178) знайомить із тематичним наповненням шкільних бібліотек. Підрозділ 4.4. «Читацькі інтереси та образ читача польських гімназистів», викладений лише на 7 сторінках (с. 178–185), формує загальне уявлення про читацькі пріоритети польської молоді.

На основі нових документальних свідчень, в дисертації удосконалено положення про те, що педагогічні бібліотеки міжвоєнного Львова були центрами етно-культурного розвитку українського та польського населення міста. На нашу думку, дослідниця також удосконалила методику дослідження бібліотечної системи дорядянського Львова.

На основі вивчення і узагальнення широкого кола документального матеріалу, наукової літератури, дисертантка зробила досить аргументовані висновки і узагальнення (с. 187–190). Використані авторкою джерела, характер і тематика документів та матеріалів, повнота їх аналізу дали можливість

дисертантці досить вдало заповнити прогалини вітчизняної історії міжвоєнного періоду.

Заслуговують на увагу додатки до дисертації (с. 252–274), в яких поміщено 27 таблиць, дві діаграми, чотири рисунки і один текст – витяг з Конституції Польщі 1921 р. Вони значно підсилюють авторський аналіз. Серед них слід виокремити додаток А, в якому у формі таблиць, більшість яких складені автором на основі архівних справ та опублікованих джерел, подані узагальнені цифрові дані, що стосуються теми дослідження. Не менш важливими є й наступні додатки, які в концентрованій формі подають динаміку бібліотечних фондів, а також фотографії вигляду бурси гімназії Товариства народної школи у Львові, тогочасних читальних залів тощо.

Автореферат дисертації відповідає змісту дисертації. Робота досить добре і повно апробована. Основні положення дисертації, результати та висновки дослідження доповідалися на 10 конференціях різних рівнів. За темою дисертаційної роботи опубліковано 22 статті, шість з яких – у фахових виданнях, що входять до переліку ДАК Міністерства освіти і науки України, вісім – у закордонних виданнях..

Не применшуючи в жодній мірі заслуг авторки і не ставлячи під сумнів високий науковий рівень дисертації щодо розкриття теми, слід в той же час висловити деякі зауваження і побажання.

Розпочнемо з першого розділу. По-перше, автор, провівши аналіз публікацій із визначеної проблематики, поділила їх на три групи. Це правильно. Проте, зарубіжна історіографія проблеми представлена в основному працями польських учених. На нашу думку, тут доцільно було б розширити аналіз праць з теми науковців з інших країн, що посилює б цей розділ. По-друге, досить повною є характеристика джерельної бази. Автором уведено в науковий обіг значну кількість нової історичної інформації. Проте досить лаконічним виявився аналіз такої важливої групи інформативних матеріалів, як мемуаристика (с. 28–29), який зайняв одну неповну сторінку (25 рядків). Дисертантці у процесі написання роботи варто було б також

опрацювати матеріали, які зберігаються не лише в архівах Львова, а й Києва, зокрема, Центральному державному архіві громадських об'єднань України, Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України. Багато цікавої інформації з теми дисертації зберігається в Архіві нових актів у Варшаві.

По-третє, у своїй, безумовно, змістовній і цікавій дисертації Марта Надрага не зуміла в рівній мірі охопити всі аспекти обраної проблеми. На нашу думку, більш поглибленого аналізу вимагають питання організаційних засад формування навчальних книгозбірень (9 сторінок тексту на с. 157–166) та образу читача польських гімназистів (7 сторінок тексту на с. 178–185).

По-четверте, цікавими є роздуми автора щодо вживання такого фундаментального терміну, як «бібліотека». Проте поряд із ним автор досить часто вживає інший термін – «книгозбірня», але пояснення йому не дає. Тому залишається невідомим чи це синонім, чи цей термін має якусь іншу інтерпретацію чи смислове навантаження.

По-п'яте, багато місця в дисертації займають загальновідомі факти, зокрема про діяльність українських громадських організацій і політичних партій. Скоротивши їх, можна було б розширити аналіз питань, заявлених у дисертації. І, врешті, в дисертації дуже часто вживається аббревіатура, яка не завжди розшифровується. Тому напрошується створення в дисертації переліку умовних скорочень. До того ж робота перенасичена цифровим матеріалом, зустрічаються повтори, стилістичні погрішності, полонізми, архаїзми. Роботу слід уважніше вчитати і редагувати.

Але це є окремі зауваження, вони не є типовими для дисертаційної роботи, мають характер побажань і рекомендацій. В цілому ж роботі властивий новаторський дух. Позитивним є те, що авторка виявила загальні закономірності та специфічні особливості організації, структури і функціонування бібліотек педагогічних установ і товариств м. Львова. У багатьох випадках автор зуміла уникнути традиційних схем викладу і трактування історичних фактів і подій. Використані джерела, характер і

тематика документального матеріалу, повнота їх викладу і аналізу дали можливість дисертантці досить вдало доповнити низку прогалин з історії міжвоєнного Львова.

В процесі роботи над дисертацією здобувачка оволоділа методикою історичного дослідження, виявила вміння працювати з літературою та джерелами, аналізувати факти і явища, доходити аргументованих висновків. Авторські думки, вперше введені до наукового вжитку архівні свідчення, сміливі всебічні обґрунтування та висновки стануть цінним матеріалом для подальших наукових розвідок.

В цілому можна зробити висновок про те, що М. С. Надрага досягнула мети і завдання дослідження, яке є комплексною самостійною працею, має вагоме теоретичне і практичне значення.

Викладене дає підстави твердити, що рецензована дисертація відповідає вимогам ДАК Міністерства освіти і науки України, а її авторка – Марта Степанівна Надрага заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент:

**кандидат історичних наук,
професор кафедри нової та
новітньої історії України
Східноєвропейського національного
університету ім. Лесі Українки**

М. М. Кучерепа

